

काश्यपोऽवत्सारः (१० क्षत्र-मनस-एवावद-यजत-साध्नि-अवत्साराः, ११ विश्ववार - यजत-मायी - अवत्साराः, १२ अवत्सारेण सह सदापृण-यजत-बाहुवृक्त-श्रुतवित्-तर्याः, १३ सुतंभरश्च) । विश्वे देवाः । जगती, १४-१५ त्रिष्टुप् ।

तं प्रलथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं बर्हिषदं स्वर्विदम् ।

प्रतीचीनं वृजनं दोहसे गिराशुं जयन्तमनु यासु वर्धसे ॥ ५.०४४.०१

प्रलथा- पुराणा यथा । पूर्वथा- पूर्वे यथा । विश्वथा- सर्वे यथा । इमथा- इमे यथा । तथा । ज्येष्ठतातिम्- ज्येष्ठम् । बर्हिषदम्- दर्भासनस्थम् । स्वर्विदम्- स्वर्गविदम् । प्रतीचीनम्- अस्मदभिमुखम् । वृजनम्- बलिनम् । जयन्तम्- जयशीलम् । तम्- अमुमिन्द्रम् । आशुम्- क्षिप्रम् । गिरा- वाचा । दोहसे- धुक्ष्व । यासु- यासु सद्भावनासु । त्वं अनुवर्धसे ता इन्द्राय समर्पय ॥१॥

श्रिये सुदृशीरुपरस्य याः स्वर्विरोचमानः ककुभामचोदते ।

सुगोपा असि न दभाय सुक्रतो परो मायाभिर्ऋत आसि नाम ते ॥ ५.०४४.०२

स्वर्विरोचमानः- स्वर्गे दीप्तस्त्वम् । अचोदते- अप्रेरकस्य । उपरस्य- मेघस्य स्थैर्योपलक्षितस्य । सुदृशीः- सुदर्शनानि । याः- यानि । आपः- जीवोदकानि सन्ति तानि । ककुभाम्- सर्वासां दिशां मध्ये । श्रिये- श्रयणाय प्रेरको भव । सुगोपा- शोभनगोप्ता । असि- भवसि । दभाय- दम्भनाय । नासि । सुक्रतो- शोभनप्रज्ञ । ऋते- प्रकृतिनियतिभूतसत्ये । ते- तव । नाम- नामोपलक्षितमन्त्रः । मायाभिः- प्रज्ञाभिः । परः- श्रेष्ठः । आसि- आस्ते ॥२॥

अत्यं हविः संचते सच्च धातु चारिष्टगातुः स होता सहोभरिः ।

प्रसस्त्राणो अनु बर्हिर्वृषा शिशुर्मध्ये युवाजरो विस्त्रुहा हितः ॥ ५.०४४.०३

अत्यम्- अतनार्हम् । सत्- सत्यभूतम् । धातु- धारकम् । हविः- हविः । सचते- सङ्गच्छति । सः- असौ । होता- देवाह्वाताग्निः । अरिष्टगातुः- अहिंसितमार्गः । सहोभरिः- सहनशक्तिधारकः । बर्हिः- अनु प्रसस्त्राणः- सरन् । वृषा- वर्षकः । शिशुः- वत्सः । युवा- तरुणः । अजरः- जरारहितः । विस्तृहा- ओषधीनाम् । मध्ये । हितः- निहितो राजते ॥३॥

प्र व एते सुयुजो यामन्निष्टये नीचीरमुष्मै यम्य ऋतावृधः ।

सुयन्तुभिः सर्वशासैरभीशुभिः क्रिविर्नामानि प्रवणे मुषायति ॥ ५.०४४.०४

एते- इमे । वः- तव । सुयुजः- सुयोगाः । नीचीः- प्रवणाः । यम्यः- नियमिता रश्मयः । अमुष्मै- यजमानाय । ऋतावृधः- प्रकृतिनियतिभूतसत्यवर्धकाः । सुयन्तुभिः- शोभनगन्तृभिः । सर्वशासैः- विश्वशासकैः । अभीशुभिः- स्वरश्मिभिः । क्रिविः- कर्ताग्निः । नामानि- मन्त्रान् । प्रवणे- नमस्कारपूर्वे यज्ञे । मुषायति- गृह्णाति ॥४॥

संजर्भुराणस्तरुभिः सुतेगृभं वयाकिनं चित्तगर्भासु सुस्वरुः ।

धारवाकेष्वृजुगाथ शोभसे वर्धस्व पत्नीरभि जीवो अध्वरे ॥ ५.०४४.०५

तरुभिः- वृक्षैर्भौमभोगैः । चित्तगर्भासु । सुतेगृभम्- निष्पन्नम् । वयाकिनम्- लतामयं भौमभोगमयमिति भावः । रसम् । सञ्जर्भुराणः- गृह्णन् । सुस्वरुः- महातेजाः । धारवाकेषु- मन्त्रधारकेषु । ऋजुगाथ- सत्यमार्गः । वर्धस्व । अध्वरे- ध्वररहितकर्मणि । जीवः- प्राणधारकः सन् । पत्नीः- पालयित्रीः शक्तीः । अभि- आभिमुख्येन । वर्धस्व- वर्धय ॥५॥

यादृगेव ददृशे तादृगुच्यते सं छायाया दधिरे सिध्रयाप्स्वा ।

महीमस्मभ्यमुरुषामुरु ज्रयो बृहत्सुवीरमनपच्युतं सहः ॥ ५.०४४.०६

यादृग्रूपमेव दृश्यते तादृगुच्यते । यथार्थमेवोच्यत इति भावः । अस्मभ्यम्- अस्मदर्थम् । महीम्- महतीम् । उरुषाम्- बहुदात्रीं शक्तिम् । उरु- विस्तृतम् । ज्रयः- वेगम् । बृहत्- महत् । सुवीरम्-

शोभनवीर्यम् । अनपच्युतम्- अपतितम् । सहः । छाया- शैत्येन । सिध्या- साधिकया दीप्त्या ।
अप्सु- मूलशक्तिधारासु । सम्- सम्यक् । दधिरे- धृतवन्तः ॥६॥

वेत्यग्रुर्जनिवान्वा अति स्पृधः समर्यता मनसा सूर्यः कविः ।

ग्रंसं रक्षन्तं परि विश्वतो गयमस्माकं शर्म वनवत्स्वावसुः ॥ ५.०४४.०७

अग्रुः- अग्रगामी । जनिवान्- शोभनजन्मवान् । समर्यता- समरकामेन । मनसा- चित्तेन । कविः-
क्रान्तदर्शी । सूर्यः । स्पृधः- स्पर्धमानान् । अति- अतिक्रम्य । वेति- गच्छति । ग्रंसम्- दीप्तम् ।
रक्षन्तम्- पालयन्तम् । गयम्- देवगृहम् । विश्वतः- सर्वतः । परि- परिचरेम । स्वावसुः-
आत्मसम्पद्धान् । अस्माकम्- नः । शर्म- सुखम् । वनवत्- यच्छतु ॥७॥

ज्यायांसमस्य यतुनस्य केतुन ऋषिस्वरं चरति यासु नाम ते ।

यादृशिमन्धायि तमपस्यया विदद्य उ स्वयं वहते सो अरं करत् ॥ ५.०४४.०८

अस्य- एतस्य । यतुनस्य- चरतः सूर्यस्य । केतुना- प्रज्ञया । ज्यायांसम्- श्रेष्ठम् । ऋषिस्वरम्-
सूक्ष्मदर्शिस्तुतमग्निम् । यासु- यासु स्तुतिषु । ते- तव । नाम । चरति । ताभिस्त्वां स्तौति यजमानः ।
यादृशिमन्- यादृशे कामे । धायि- धत्ते । तम्- तादृशं कामम् । अपस्यया- कर्मणा । विदत्-
विन्दते । यः । स्वयम् । वहते । सः- असावग्निः । अरं करत्- मण्डयति ॥८॥

समुद्रमासामव तस्थे अग्रिमा न रिष्यति सर्वनं यस्मिन्नायता ।

अत्रा न हार्दि क्रवणस्य रेजते यत्रा मतिर्विद्यते पूतबन्धनी ॥ ५.०४४.०९

आसाम्- अपां मूलशक्तिधाराणामाधारभूतम् । समुद्रम्- हृत्समुद्रम् । अग्रिमा- मम मुख्या भावना ।
अव तस्थे । यस्मिन् । आयता- मम भावना विस्तृता तत् । सवनम्- सम्भजनम् । न । रिष्यति-
हिंसितं भवति । यत्र । पूतबन्धनी- शोधनकरध्यानवती । मतिः । विद्यते- भवति । अत्र । क्रवणस्य-
कर्तुः । हार्दि- हृदयगतं भावनम् । न । रेजते- कम्पते ॥९॥

स हि क्षत्रस्य मनसस्य चित्तिभिरेवावदस्य यजतस्य सध्रैः ।

अवत्सारस्य स्पृणवाम रण्वभिः शविष्ठं वाजं विदुषा चिदर्घ्यम् ॥ ५.०४४.१०

सः- असौ । हि- खलु । मनसस्य- चित्तवृत्तिनिरोधस्य । मननं स्यतीति मनसः । क्षत्रस्य- बलस्य ।
चित्तिभिः- भावनाभिः । एवावदस्य- एवंवादिनः । इदमित्थमिति निर्णययुक्तस्य । यजतस्य-
दानशीलस्य । सध्रेः- योग्याचरणस्य । समीचीनमंचतीति सध्रिः । अवत्सारस्य- गोप्तृप्रपन्नस्येति
वैदिककोशः । रण्वभिः- रमणीयाभिः । चित्तिभिः- भावनाभिः । विदुषा- ज्ञानिना । अर्घ्य-
समर्धनीयम् । शविष्ठम्- बलिष्ठम् । वाजम् । स्पृणवाम- पूरयाम ॥१० ॥

श्येन आसामर्दितिः कक्ष्यो३ मदौ विश्ववारस्य यजतस्य मायिनः ।

समन्यमन्यमर्थयन्त्येतवे विदुर्विषाणं परिपानमन्ति ते ॥ ५.०४४.११

विश्ववारस्य- सर्वैर्वरणीयस्य । यजतस्य- पूज्यस्य दानशीलस्य । मायिनः- प्राज्ञस्य । कक्ष्यः-
श्रेणीगतः । अदितिः- अदीनः । श्येनः- शंसनीयगतिः पक्षी मुमुक्षाप्रतीकः । आसाम्- अपां
मूलशक्तिधाराणाम् । मदः- हर्षदो रसो भवति । एतवे- तं रसमनुभवितुम् । अन्यमन्यम्-
अन्योन्यम् । ते- अमी यजमानाः । सम्- सम्यक् । अर्थयन्ति- याचन्ते । विषाणम्- विशेषदम् ।
परिपानम्- रसानुभवम् । अन्ति- अन्तिके । विदुः- जानन्ति ॥११ ॥

सदापृणो यजतो वि द्विषो वधीद्बाहुवृक्तः श्रुतवित्तयो वः सचा ।

उभा स वरा प्रत्येति भाति च यदी गणं भजते सुप्रयावभिः ॥ ५.०४४.१२

सदा- सततम् । अपृणः- दाता । यजतः- पूज्यः । बाहुवृक्तः- बाहुभ्यां देवेभ्य आसनकल्पयिता ।
श्रुतवित्- श्रुतिवित् । तर्यः- तारक इति वैदिककोशे । वि- विशेषेण । द्विषः- द्वेष्टन् । वधीत्-
अवधीत् । यत्- यदा । ईम्- एतम् । गणम्- देवगणम् । सुप्रयावभिः- सुष्ठु मिश्रयद्भिः स्तवैः ।
भजते- सेवते । तदा । सः । उभा वरा- ऐहिकामुष्मिके । प्रत्येति- अभिसरति । भाति च ॥१२ ॥

सुतम्भरो यजमानस्य सत्पतिर्विश्वासामूधः स धियामुदञ्चनः ।

भरद्देनू रसवच्छिश्रिये पयोऽनुब्रुवाणो अध्येति न स्वपन् ॥ ५.०४४.१३

यजमानस्य । सुतंभरः- निष्पादितरसनिर्वाहकः । सत्पतिः- सतां पालकः । सः- असौ ।
विश्वासाम्- सर्वासाम् । धियाम् । ऊधः- उद्धतं फलम् । उदञ्चनः- ऊर्ध्वमुद्गमयिता । धेनुः- गौः ।
रसवत्- रसयुक्तम् । पयः । भरत्- धारयति । शिश्रिये- श्रयति । न स्वपन्- जागरणशीलः ।
अनुब्रुवाणः- मन्त्रानुसन्धानं कुर्वाणः । अध्येति ॥१३॥

यो जा॒गार॒ तमृ॑चः कामयन्ते॒ यो जा॒गार॒ तमु॒ सामा॑नि यन्ति ।

यो जा॒गार॒ तम॒यं सोम॑ आह॒ तवा॒हम॑स्मि स॒ख्ये न्यो॑काः ॥ ५.०४४.१४

यः । जागार- जागरणशीलः । तम् । ऋचः । कामयन्ते- इच्छन्ति । यः । जागार- जागरणशीलः ।
तम् । सामानि । यन्ति- अभिसरन्ति । यः । जागार- जागरणशीलः । तम् । सख्ये- मैत्र्याम् । तव-
ते । अहम् । अस्मि- भवामि । इति । न्योकाः- शरण्यः । सोमः । आह- अवदत् ॥१४॥

अ॒ग्निर्जा॑गार॒ तमृ॑चः कामयन्ते॒ अ॒ग्निर्जा॑गार॒ तमु॒ सामा॑नि यन्ति ।

अ॒ग्निर्जा॑गार॒ तम॒यं सोम॑ आह॒ तवा॒हम॑स्मि स॒ख्ये न्यो॑काः ॥ ५.०४४.१५

अग्निः । जागार- जागरणशीलः । तम् । ऋचः । कामयन्ते- इच्छन्ति । अग्निः । जागार-
जागरणशीलः । तम् । सामानि । यन्ति- अभिसरन्ति । अग्निः । जागार- जागरणशीलः । तम् ।
सख्ये- मैत्र्याम् । तव- ते । अहम् । अस्मि- भवामि । इति । न्योकाः- शरण्यः । सोमः । आह-
अवदत् ॥१४॥